

Tamusné Molnár Viktória:

A szabadművelődés kulturális-művészeti hatása Debrecenben

Abstract

Free civilization became the first experimental realizer of cultural democracy in Hungary and in Debrecen as well. At least 37 associations engaged in civilization were working in our city between 1944 and 1948. Imre Csenki (1912-1988) composed such enduring in choir movement that all his professional activities were accompanied by great popularity in all his life. His name his ensembles and compositions have closely intertwined firstly with the music life of Debrecen and then with Budapest's. During his years spent in Debrecen beside teaching he conducted the Choir of The Reformed College, the Csokonai Choir, the Choir of the University and the MÁV Philharmonic Orchestra. His affection for the city remained until the end of his life. He still commuted between Debrecen and Budapest in 1948 but he left to be the head of the Choir of the State Folk Ensemble in Budapest in 1950 due to the huge and unexpected changes, the socialization of the teachers' training colleges and the then uncertain socioeconomic situation.

A szabadművelődés korszaka

A szabadművelődés 1945-1948 között tartó korszaka elsősorban az iskolán kívüli művelődés megnyilvánulása volt hazánk 1944 utáni politikai közéletének viszonylag demokratikus szakaszában, amely nagy kulturális gazdagságot, válogatási lehetőséget eredményezett. Ez tartalmilag az értékes kultúra egészére kiterjedt: progresszív történelemszemléletet, a magyarságra vonatkozó népismeretet, a magyar irodalom és művészetek haladó vonulatának megfelelő szemléletet hirdetett. A művelődési folyamat szempontjából a szabadművelődés jelentős értéke a népi öntevékenységre alapozó aktív művelődés, a különböző társadalmi rétegek, elsősorban a parasztság és a munkásság, s a többiek kulturális igényeinek tanulmányozása, kielégítése és fejlesztése érdekében folyó, alulról építkező kezdeményezés, mely a demokratikus közösségekre, pl. tudományos és kulturális egyesületekre, művelődési körökre, más szóval a civil társadalom önrendelkezésére támaszkodott (Durkó 1997:182).

Karácsony Sándor volt a szabadművelődési mozgalom legfőbb eszmei atyja, programadó személyisége, aki sajátos értéket képviselt a Duna-medence népei közötti ismerkedés és egymásra találás kulturális szolgálatával, így Debrecenben megalakult a Magyar-Román Társaság és megalakult folyóiratuk, a *Keleti Kapu* is, melynek első száma 1946 novemberében jelent meg Lükő Gábor szerkesztésében. Összesen két számot adtak ki. A társaság elnöke Karácsony Sándor volt és valamennyi vezetőségi tag tanítványi köréhez tartozott. Céljuk a magyar-román kapcsolatok megerősítése volt – elsősorban Debrecenben és a Tiszántúlon –, ennek érdekében közös magyar-román rendezvényeket szerveztek. 1949-ig biztos, hogy működtek, de hogy meddig, arról nincsenek adatok, csak az ismert, hogy a „karácsonyizmus” felszámolásával megszűnt tevékenységük (Bakó 1997:199).

1. kép: Karácsony Sándor

(Forrás: <http://www.vk-foldes.bibl.hu/nofrm/nofrmkskks.html>)

A szabadművelődés a kulturális demokrácia első kísérleti megvalósítója lett Debrecenben, az országban is. 1944 és 1948 között városunkban legalább 37 művelődéssel (is) foglalkozó egyesület működött. A 11 műkedvelő csoport, művészeti baráti kör volt a legtöbb, 8 olvasókör, 6-6 a politikai-társadalmi csoportosulások és tudományos társaságok száma. A szabadművelődés másik jelentős területe a művészetek szinte minden ágára kiterjedő műkedvelő tevékenység volt. Évi négy-öt tárlat rendezésével terjesztették, népszerűsítették a képzőművészeti kultúrát. Országos színvonalra emelkedett a Medgyessy Ferenc Képzőművészeti Kör és Stúdió (Durkó 1997:185), mely ma is a debreceni amatőr képzőművészek egyik legfontosabb szabadiskolája – itt sajátította el a rajzolás-festés alapjait a város hivatásos alkotóinak többsége. A kórusmozgalomban Csenki Imre kollégiumi énekkara képviselt országosan kiemelkedő színvonalat.

Életrajz röviden

Csenki Imre karnagy (1912-1988) életműve kivívta mind a hazai zenekritikusok, mind a zeneszerető közönség elismerését és tetszését. Egész életében nagy népszerűség kísérte minden szakmai tevékenységét. Neve és együttese, valamint zeneművei szorosan összefonódtak előbb Debrecen, majd Budapest zenei életével.

2. kép: Csenki Imre

(Forrás: <http://www.zeneszalon.hu/wp/?p=2873>)

Csenki Imre édesapjától sajátította el a zene szeretetét, akit nagy tisztelet övezett Püspökladányban, jelentős szerepet töltött be a község kulturális életében. Énekkart,

színhátszó csoportot működtetett, zenekart szervezett, valamint hegedű- és zongoratanítást is vállalt. Az ifjú Csenki első zongoraleckéit apjától kapta, aki 7 évesen zeneiskolába íratta őt Debrecenbe, zongora szakra. 14 évesen a Tanítóképző növendéke lett, ahol szobatársa volt Tar Zoltán (1913-1992), később neves debreceni festőművész és rajztanár.

3. kép: Csenki Imre (Tar Zoltán rajza)
(Forrás: Gajdics 1992:19)

Csenki eleinte zongoraművésznek készült, még Bartók Bélánál is járt meghallgatáson, de a Zeneakadémián más lett a tanára, így elment tőle a kedve és énektanár, valamint karnagy, később zeneszerző lett. Kórusaival hazai, sőt nemzetközi szinten is kiemelkedő eredményeket ért el. Az ötvenes évek politikai meghurcoltatásaiért rehabilitálták – hosszú élete végéig címzetes főiskolai tanári címet szerzett, megkapta a Kossuth-díjat és a Kiváló Művész elismerést. A Köztársasági Érdemrend középkeresztjének birtokosaként hunyt el (Gajdics 1992:17-19, Ittész 2004:21-23). Életművéről Kecskeméten Emlékkönyvet szerkesztettek, alakjának szülővárosában, Püspökladányban szobrot emeltek, zeneműveit pedig kórusok éneklék és színházak tűzik műsorukra folyamatosan.

A debreceni évek

Csenki Imre 1940-től a Debreceni Református Kollégium ének-zene tanára és az egyetem zenei lektora volt. Ekkor már énekkart és zenekart is vezetett. Még ugyanebben az évben megszervezte a Debreceni Egyetemi Énekkart is, amely vegyeskar volt, és amit öt éven át vezetett. Az egyetemi kórusal elért sikereknek és élményeknek is köszönhetően alapította meg a korszerű, a nagyszerű református kollégiumi hagyományokon túllépő, de ugyanakkor hagyományteremtő zenei irányvonalat képviselő Kollégiumi Kórusát, szintén vegyeskar formájában. A kórus kivívta a műértő közönség elismerését. A sajtóban megjelent kritikák Csenki hozzáértését és a kórus kiváló felkészültségét dicsérték: *„A hangversenyen szereplő kórusok és magánszámok jó átlagon felüli teljesítményt nyújtottak, messze túlemelkedett azonban valamennyin Csenki Imre kollégiumi énekkara, mely Kodály Zoltán: Jézus és a kufárok című kórusát énekelte. Úgy érezzük, ez volt az a művészi élmény, melyért önmagában is érdemes lett volna megrendezni a kultúrnapokat s vallani a vele járó áldozatokat. Művészileg és technikailag egyaránt tökéletesen előkészített produkció volt, figyelemmel a legapróbb árnyalatokra, minden mozzanat, hang, lélegzetvétel tökéletes betanításával. Csenki Imre kórusa Európa bármely hangversenydobogóján sikerrel állná meg a helyét.”* (sz. n. Néplap 1946:3)

Járdányi Pál zeneszerző elismerő, szép szavai is kísérték tevékenységét: „A babérkoszorú (ha volna) azonban feltétlenül Csenki Imrét illetné, aki évekkkel ezelőtt már Mezőtúron, majd Debrecenben kitűnő eredményeket ért el kórusával, most hatalmas munkára vállalkozott: a Kollégiumi énekkarnak betanította Kodály talán legmonumentálisabb kórusművét: a „Jézus és a kufárok”-at. Hogy a karmester és énekkar milyen odaadó lelkesedéssel vettek részt a munkában, hogy a közönség milyen tomboló tapsorkánban tört ki a mű elhangzása után: önmagában véve is igen örvendetes. Csenki Imre kitűnően képzett, igen tehetséges muzsik. Az ő munkája a legreményteljesebb sugár Debrecen zenei életében.” (Járdányi 1946:4)

Egy másik elismerő vélemény szerint: „Ez a kórus valóban egyik legdrágább kincsünk, s ha emberibb emberek akarunk lenni, kötelességünk, hogy útját minden módon egyengessük és fejlesszük a Kórusban kétségkívül meglévő, nagy művészi teljesítményekre képesítő művészi erőket.” (sz. n. Néplap 1947:2) Straky Tibor zongoraművész, zenekritikus a debreceni Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskola egykori igazgatója pedig így írt róluk: „A háború borzalmaiból történt felocsúdás, az élet és a zene szeretete, valamint egy lelkes muzsik, Csenki Imre akarása hozta létre 1946-ban a Református Kollégium és a Dóczy-intézet növendékeiből alakított vegyeskart.” (Straky 1997:246)

A kórustagok lelkesen láttak neki a munkának, hogy egy olyan zenei együttest alkossanak, amely a legigényesebb művek példaértékű előadására is képes. Lelkesedésük és persze Csenki rátermettsége, szakértelme és felkészültsége révén országos és nemzetközi hírű együttesé váltak. Az Ady Társaság hangversenysorozatán mutatkoztak be először, 1947. március 6-án. Később a környékbeli városok közönsége előtt is bizonyágot tettek felkészültségükről. Ezek a vidéki hangversenyek, a kórus-éneklés (az együttzenélés) népszerűsítésén kívül Kodály Zoltán és Bartók Béla műveinek megismertetését tűzték ki célul. Történtek fővárosi fellépések is a Zeneakadémián és a Magyar Rádióban. Ezek alkalmával kiderült, hogy a vidéki kórusok között is kiemelkedő helyet foglalnak el. Ujfalussy József méltatása szerint: „Csenki Imre kiváló karmester. A fiatal kórus keze alatt kitűnő iskolán ment át. Hangot tart, muzikális, érzékeny, hanganyaga fényes, friss [...]. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy adottságaival ilyen módon az ország legjobb kórusává fejlődhetik.” (Ujfalussy 1947:360-361)

1948-ban a Kollégiumi Kórus egyesült a szintén Csenki által vezetett Debreceni Dolgozók Dalkarával. Ettől kezdve az együttest Csenki-kórusként emlegették. Még ebben az évben eljutottak Svájcba, ahol a kórus teljes repertoárjából felvételt készítettek a Lausanne-i rádióban. A kiküldött sajtótudósítójuk Dr. Pálfy József, az ismert újságíró volt, aki így írt az élményekről: „Most aztán a nyolcvan fiatal lány és fiú két éves munkájáért megkapta jutalmát: ha eddig olyan dunántúli kisközségekben énekelhettek, mint Gencsapáti és Vép, most Genfben és Veveyben hangversenyezhettek.” (Pálfy 1948a:4) „Pünkösd vasárnapján Kálvin János genfi egyházában énekel a Kollégiumi Kórus.” (Pálfy 1948b:3)

A kórus felbecsülhetetlen szolgálatot tett a magyar kultúra ügyének. Hangversenyeiket mindenütt hatalmas siker kísérte, a svájci lapok hasábos cikkekben számoltak be a kórus hangversenyeiről, kiemelve az együttes fegyelmeztségét, ami a kórus számait mindenütt sikerre vitte. Külön méltatták Csenki képességeit. Egy magyar együttes a világ reformátusságának talán legszentebb templomában énekelte magyar szerző művét magyarul. „[...] elismerték, hogy világviszonylatban is kiváló teljesítmény a Kórus előadóművészete. Különösen Bartók- és Kodály-művek gyakoroltak mély hatást rájuk. [...] az újságokban a zenekritikusok azt írták, hogy Kórusunk elérte azt a legmagasabb színvonalat, amit Svájcban eddig ismertek. Különösen kiemelték a kórus előadókészége rendkívüli finomságát, erejét, hajlékonyságát, virtuozitását, a pompás fegyelmeztséget, a hangok erejét, csodálatos színezetét, amelyhez hasonlatos már csak Olasz- és Oroszországban található.” (Kiss 1948:4) A kórus egész tevékenysége, utazásai nagyon

szervezettek voltak. Ebben Csenki mellett nagy érdeme volt Osváth Istvánnak, a kórus igazgatójának is. A „csenkistákat” a városban bizonyos dicsfény övezte.

Egy újabb kihívást jelentett a budapesti Nemzetközi Munkáskórus versenyen való megmérettetés, melyen 16 kórus közül az A-csoport első díját vihették haza, megelőzve ezzel a fővárosi Liszt Ferenc Kórust. Ez az eredmény bizonyította, hogy nemcsak országos, hanem nemzetközi szinten is kiérdemlik a kiváló minősítést. Magukkal hozták a vegyeskari verseny első díját, a Magyar Dolgozók Énekkarainak Országos Szövetsége tiszteletdíját. Kodály Zoltán a verseny egyik zsűritagja volt. Így méltatta őket: *„A Mátrai képek”-et így még nem énekelte magyar kórus!*” (Gajdics 1992:89)

1948/49-ben három hangversenyből álló bérletes hangversenyt rendeztek a hazai közönség számára a Vármegyeháza és az Aranybika dísztermében, ahol felvonultatták a kórusirodalom legszebb darabjait. Az elsőn megszólaltatták Bartók Béla „Négy magyar népdal” című kórusművét, mely elsőként itt Debrecenben csendült fel a nagyközönség előtt (premier) (Gajdics 1992:93). Többek között az egyetem rektora, Pukánszky Béla professzor is nagy elismeréssel írt előadásukról és közre is működött a Kollégiumi Kórus egyik hangversenyén. *„Nem tudjuk, hogy nagyszerű munkájában mit bámuljunk inkább: csodálatos fegyelmező képességét, csalhatatlan zenei ízlését vagy a legkülönfélébb zenei stílusok lényegét megragadó tehetségét.”* (Pukánszky 1948:4) Debrecen városa nagyra értékelte és becsülte az országos hírnévre is szert tevő helyi énekkart és karnagyát, aki 1949-ben vezényelte a MÁV Filharmonikusokat is (Straky 1997:244).

Összegzés

Összegezve Csenki Imre II. világháború utáni debreceni tevékenységét, a tanítás mellett vezette a Kollégiumi Kórust, a Csokonai Kórust, az Egyetemi Énekkart és a MÁV Filharmonikus Zenekart. A városhoz való ragaszkodása élete végéig megmaradt, készülő, nagy tervei pedig egyelőre még marasztalták. 1948-ban még „ingázott” Debrecen és Budapest között, mivel a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének Tánc és Kórusművészeti Kollégiumát vezette megszűnéséig, illetve a Budapesti MÁV Szimfonikusok és a Debreceni Kollégiumi Kórus közösen előadta Bartók „Cantata Profana”-ját, ami a mű első vidéki bemutatóját jelentette. A kórus tagjai 16-22 év közötti fiatalok, mind kottaolvasók voltak. A férfiszólamok tagjai a kollégiumból, a női szólamok énekesei a Dóczy Intézetből kerültek ki. Az Aranybika dísztermében megrendezett hangversenyen Bartók „Concerto”-ja és Kodály „Psalmus”-a volt még műsoron.

A kollégiumi (Csenki) kórus utolsó, nagy debreceni tette Kodály „Székelyfonó”-jának előadása volt. Akkor kezdték építeni a debreceni Nagyerdei Szabadtéri Színpadot, melynek a megnyitóján a kórus előadta e művet. Ez volt a dalmű első szabadtéri előadása, melyen részt vett Kodály Zoltán és felesége is. A karnagy Csenki volt. Kodály visszaemlékezése szerint: *„Nagyon meghatott a debreceniek lelkes ünneplése. Húsz éve, mióta a Székelyfonót először bemutatták, nem akadtam még közönségre, mely ennyire megértette volna a mű mondanivalóját és igazi tartalmát. [...] Örülök, hogy itt lehettem Debrecenben a bemutató estén, mely színpadi alakításában, zenében és a közönség hangulatában egészen megközelítette azt a mértéket, amelyet a Székelyfonó előadása iránt, mint szerző elvárok.”* (Gajdics 1992:105 és 108-109) Kodály szavaiban benne van az elismerés, amit a karnagy iránt érzett, aki a művet ilyen tökéletesen színpadra tudta állítani. A Csenki által megvalósított hangversenyek és előadások egyrészt a közönség ízlésének pallérozását és művészi igényeinek kielégítését, másrészt ennek feltételeként a kórus egyes tagjainak és az együttes egészének zenei nevelését és élményekkel való gazdagítását célozták (Ittész 2004:23).

4. kép: Kodály Zoltán és Csenki Imre

(Forrás: <http://puspokladanyanno.hu/csenki-jubileumi-kiallitas-es-emlekmusor/>)

A kórossal elért sikerei mély emberi, művészi és társadalmi kötődéseket hoztak Csenki Imre számára, amelyek elszakíthatatlannak tűntek. De jött a nagy és váratlan átalakulás, a tanítóképzők államosítása, és a kialakult bizonytalan helyzetnek engedve egyre közelebb került ahhoz, hogy a fővárosba költözzön, így 1950-ben Budapestre távozott az Állami Népi Együttes énekkarának élére. Tóth Ervin helyi művészettörténész így méltatta: *„A karvezető, a Debrecenben töltött éveire mindig hálával és szeretettel emlékszik vissza és a város is hálával gondol vissza a mesterre, aki Debrecen zenei életének fellendülésében nagy szerepet játszott. Olyan zenei együttest nevelt fel, aki amellet, hogy a város hírnevét öregbítette az utókor számára is például szolgált.”* (Tóth 1950:2)

Aktív debreceni művészeti működésének bemutatását számtalan sikeres, zenetörténeti korszakalkotó eseménnyel tudnánk folytatni, azonban az 1950-től kezdődő életszakasz vizsgálata előadásunknak már nem tárgya. Művészeti tevékenységének lezárásaként idézzük unokájának, Szilasi Alex zongoraművésznek a sorait: *„Csenki Imre a szó nemes értelmében igazi mester volt, a zene mestere. Művészi pályája során sohasem a tömegeket szolgálta, akik nem is értek rá művelődni, mivel folyton művelték őket, hanem varázsos lényével az egyéneket külön-külön szólította meg. Egy nagy generáció tagjaként a zene szeretetének ügyét nem beláthatatlan távokban jelölte meg, hanem sokkal inkább az egyén belső igényeinek fejlettségében, melynek kimunkálása valódi távlatokat nyithat. Mindehhez persze tudás szükséges, még hozzá biztos tudás. Ez volt az, ami hiteles művésszé emelte, tehetségét a világ minden táján elismertté tette.”* (Ittész 2004:3)

Az ilyen kiemelkedő példák mellett negatív tendenciák is jelentkeztek a szabadművelődés korszakában: a valóságos anyagi feltételekkel nem számoló irreális tervezés, a hivatásos művészet támogatásának és a közművelődés rendszerébe való beépítésének mellőzése, a falu, a parasztság, a külső területek szükségleteinek túlhangsúlyozása, miközben kevésbé törődtek a városi rétegek magasabb igényeivel. A „fordulat éve” (1948) után a szocialista népművelés korszaka (1948-1956) támadást indított a szabadművelődés vezéralakjai és elért eredményei ellen. (Durkó 1997:185)

Felhasznált irodalom

- Bakó, Endre (1997): Debrecen irodalmi élete. In: Veress Géza (szerk.): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen, Csokonai Kiadó, 189-216. p.
- A debreceni tudományegyetem tanrendjei 1914-1949, Debrecen.
- Durkó, Mátyás (1997): A közművelődés fő vonala Debrecenben 1944-től 1956-ig. In: Veress Géza (szerk.): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen, Csokonai Kiadó, 181-188. p.
- Gajdics, Sándor (1992): „Örömet intó két kéz” Csenki Imre. Debrecen, a Debreceni Református Kollégium Baráti Köre.
- Ittész, Mihály (szerk. 2004): In memoriam... Csenki Imre Emlékkönyv. Kecskemét, Kodály Intézet.
- Járdányi, Pál (1946): Debrecen két hangverseny tükrében. In: Szabad Szó, 48. évf. 144. szám. 4. p.
- Kiss, Tihamér László (1948): A debreceni Református Kollégiumi Kórus hangversenyútja Svájcban. In: Vasárnap, 32. évf. 12. szám, 4. p.
- Pálffy, József (1948a): Kis képek a Kollégiumi Kórus nagy útjáról. In: Debrecen, 25. évf. 116. szám, 4. p.
- Pálffy, József (1948b): Pünkösdi vasárnapján Kálvin János genfi egyházában énekelt a Kollégiumi Kórus. In: Debrecen, 25. évf. 112. szám, 3. p.
- Pálffy, József (1949): A Kollégiumi Kórus hangversenye. In: Debrecen, 26. évf. 50. szám, 2. p.
- Pukánszky, Béla (1948): A Kollégiumi Kórus I. bérleti estje. In: Tiszántúli Néplap, 5. évf. 288. szám, 4. p.
- Straky, Tibor (1997): Debrecen zenei élete 1944–1990. In: Veress Géza (szerk.): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen, Csokonai Kiadó, 239-257. p.
- Tóth, Ervin (1950a): „Megfogadjuk, hogy ezen a színpadon is folytatjuk a harcot a szocialista kultúráért”. Kodály Székelyfonójával megnyílt a nagyerdei színpad. In: Debrecen, 27. évf. 134. szám, 3. p.
- Tóth, Ervin (1950b): (c. n.) In: Debrecen, 27. évf. 139. szám, 2. p.
- Ujfalussy, József (1947): (c. n.) In: Új Szántás, 1. évf. 6. szám, 360-361. p.
- (sz. n.)(1941): A debreceni kollégium. In: Énekszó, 9. évf. 5. szám, 3. p.
- (sz. n.)(1946): Bartók-Kodály hangverseny. In: Néplap, 3. évf. 140. szám, 3. p.
- (sz. n.)(1947): A Kollégiumi Kórus hangversenye. In: Néplap, 4. évf. 59. szám, 2. p.
- (sz.n.)(1950): Kodály Zoltán a debreceni Székelyfonóról. In: Debrecen, 27. évf. 134. szám, 2. p.